

KESERŰ KATALIN

Kultusz és hagyományközösség¹

Petőfi, Jászai Mari és Kondor Béla

A hagyományközösségi paradigma

A 19. század, mely nemzetet, demokráciát és hazát egyszerre kívánt teremteni, fiai (és lányai) közül természetesen emelte magasra azokat, akik e három fogalmat valósággá tudták változtatni, s akik ezt – a nyelv segítségével – fizikailag és szellemileg egyszerre cselekedték meg. A kiválasztottak írók és költők voltak, majd olyan államférfiak (ma a politikus szót használjuk), akik szívükben nem kevésbé voltak költők, beszédekben, naplókban írók, mint amazok. Mert személyes sorsuk, személyes töprengéseik témája volt a közösség, személyesen vállalták annak képviselését és előbbre vitelét. Azaz, mai kifejezéssel élve számukra akkor még egybeesett az alany a tárgy, a személyes alkotás a közös alkotással. Kulcsfontosságúnak tekinthetjük hát ebben a korszakban a nyelv és az irodalom által inspirált társadalmi/nyilvános gondolkodás és valóságépítés *alkotó* voltát, amivel együtt járt a szimbólumteremtés, illetve az a fajta felfogás, mely a szimbólumokat az elgondolt és létrehozandó valóság rendező elveinek tekintette. Ebből fakadt a szimbolikus alakok (s a formálódó új kultúra és valóság) kultuszának egyszerre egyéni és közösségi volta is. Petőfi ennek a „hagyományközösségi paradigmának”² a legkitűnőbb alanya lehetett.

¹ A szerző itt olvasható írása a Szín 2010 februári számában A *Petőfi Ház* címmel megjelent dolgozatának rövidített és javított változata, melyet a Nemzeti Színház két márciusi bemutatójához (Petőfi Sándor *János vitéz* és *Boldogságlabirintus*) kapcsolódóan teszünk közzé.

² S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Budapest, Balassi Kiadó, 2005.

A történelmi-politikai változások nyomán Petőfi alakjához újabb és újabb, változó előjelű jelentések társultak. Az a tény azonban, hogy benne és általa egy nemzet érezhette magát méltónak az életre, önmagában is magyarázza kiemelkedő szerepét a magyar kultusztörténetben. A róla készült vagy vele kapcsolatos képek, szobrok a szabadságharcot követő önkényuralom, majd a kiegyezés évtizedeiben a függetlenség eszméjét megtestesítő, érte életét adó költő alakján keresztül magát az eszmét tartották életben. Egészen addig, amíg a 20. század elején kultusza le nem hanyatlott annak következtében, hogy a forradalom és szabadságharc történelmi összefüggése, valamint az egyén és a közösség összetartozásának ideája, mely az 1848-as nemzedék jövőképeinek sarkalatos pontja volt, eltűnt a közgondolkodásból. Az a tény pedig, hogy a „gondolattárgyak” helyett – melyek Széchenyinek még bőven elegendőek voltak ahhoz, hogy elképzelje Üdveldéjét és annak hatását a közgondolkodásra – valóságos tárgyakra kezdett épülni a kultusz, világosan jelzi a gondolat és a valóság egységének megbomlását, a szellemi valóságkonstruálást követő realizálás megbicsaklását, túlzott kötődését a matériához. (Ennek a mintaként tekinthető vallásos ereklyekultuszok története sem mond ellent, sőt inkább alátámasztja azt.)

A kultusz intézményesülésével pedig már együtt járt a kritika is: nem csak dicséretben, de bírálatban is volt része az 1876-ban megalakult Petőfi Társaságnak, a kultusz ápolóinak. Bírálták s konzervatívnak mondta őket Ady és Kiss József is, éppen a költő életével hitelesített eszméinek, illetve a verseiben tovább élő Petőfi-nek, azaz a költészetben újra- meg újraalkotható valóságoknak a védelmében.

Egy kívülálló, egy nő: Jászai Mari adott példát arra, miként lehet életben tartani a költőt, s egyúttal megbecsülni azok munkáját is, akik mégiscsak az alakja és emléke körül szorgoskodtak. A színész jó ismerőse volt Kiss Józsefnek, de a Társaság akkori elnökének, Herczeg Ferencnek is, éppúgy, mint az emléktárgyak gyűjtését végző Ferenczi Zoltánnak. 1908-ban írta a *Petőfi és a színművészet* című tanulmányát,³ melyet Várady Antal olvasott fel a Társaság összejövetelén, ha csak képletesen is, de az ő védelmüket szolgálva.⁴ Persze, Jászai is mindig ostromozta azokat, akiket „egy buta ordóval vagy címmel meg lehet venni”,⁵ s bizonyára akadtak ilyenek a tagok között. Naplójában Petőfit állította velük szembe: „Ma már csak Petőfiben hiszek. Ő igaz volt.” Jászai mindenkor őt elevenítette meg. Hiszen nem tett mást, mint a verseit mondta. Mindig és mindenütt: a rajeci fürdőben, a múzeumban, szalonokban, munkásotthonokban, majd a világháború sebesültjeinek. S amikor a Társaság tagjává választották, országra szóló dicsőségnek tartotta ezt. Megérdemelte a tagságot. Ajándékot is adott érte a gyűjteménynek: azt az ezüst babérkoszorút, melyet Petőfi verseinek szavalásáért kapott.

³ *Jászai Mari írásai*. Budapest, 1955. Művelt Nép, 348–360.

⁴ Több dolgozatát is felolvasták a Társaságban. Naplóbejegyzéseinek publikációi, sajnos, éppúgy megbízhatatlanok, mint a sajtóközlemények. A *Jászai Mari írásai* című könyvben ugyanis 1908. szept. 27-hez azt a naplórészletét társította a szerkesztő Debreczeni Ferenc, hogy dolgozatát Ferenczi Zoltán olvasta fel (lásd a 225. oldalon). Az eset leírása: *Jászai Mari Emlékiratai*, Budapest, é. n. Kir. M. Egyetemi Nyomda, 46–47.

⁵ I. m., 150. (feljegyzés 1907 májusából)

Nem ő volt az egyedüli nőtagja a Társaságnak, noha kevés asszony dicsekedhetett ezzel a megtiszteltetéssel. Az író Gyarmathy Zsigmondné például igen, aki a századvégen a kalotaszegi népművészet háziiparrá fejlesztésével és külföldi terjesztésével is társadalmi rangot vívott ki magának. A századelőn szaporodó női írók, költők helyett azonban, akiknek előképe akár Szendrey Júlia is lehetett volna, a Társaság tagjai – konzervatív módon – arisztokrata hölgyeket toboroztak maguk köré, akik jótékony célú gyűjtésükkel támogatták a PIM elődjének, a Petőfi Háznak a létrejöttét, mely 1909. november 7-én nyílt meg. Petőfi nevében emiatt is támadták a Társaságot a Petőfi Ház megnyitója kapcsán. „Olyannak tüntetik fel az asszonyok nyilvános munkálkodását, mintha azt csupán a hiúságuk és tetszelgésük céljaira használnák ki. Ezek a kegyetlen vádak nemcsak igaztalanok és rosszhiszeműek, hanem gonosz szándékot is takarnak” – írta naplójába, talán ismét a Társaság védelmében Jászai, 1910-ben.⁶

Vajon miért állt ki ilyen szenvedélyesen a Társaság mellett? Egyértelműnek látszik, hogy azért, mert ők tartották életben Petőfit és emlékét, akivel és amellyel mint színész, akiben estéről estére megtestesül a szó, a gondolat és tett egysége, teljes valójával, mérlegelés nélkül azonosulhatott. Ez az azonosulás hiányzott a pártos, előítéletektől sem mentes politikai életből éppúgy, mint a költészettel foglalkozó tudományból. Akkor pedig nem másra marad a kultusz, mint a hiteles relikviák gyűjtőire és az embereket köréjük vonzó művészetre: azokra az alkotókra, akik a kultikus személyiség sorsát a maguk eszközeivel és önmaguk sorsával hitelesen képesek újraélni, megjeleníteni.

A költő, a színész és a festő

Az 1850-ben született Jászai Mari sokszor emlegette: anyja a szabadságharc idején hordozta őt méhében, akkor, amikor a világosi fegyverletétel, az aradi vértanúk kivégzése történt. Sorsszerűnek mutatja eljegyződését Petőfivel: „három hónapig egy levegőt szívtam vele ezen a földön, mert hiszen odabent is lélezkzik az ember. Bizonyos, hogy lelkes anyám az ő gondolataival táplálta a lelkemet... Szenvedéllyel szenvedek hazámért, mint Ő.”⁷ 1869-ben, ifjú házasként a szolnoki pályaudvaron megismerkedett a költő fiával, Zoltánnal. „Petőfi eleven vérét érintem most a kezemmel!” – kiált fel, emlékezéseit⁸ írván is. Ez az általa konstruált származástudat és élő, „vér szerinti” kapcsolat a haláláig kitartott, s halála hitelesítette azt. Szilveszterenként, a költő születése éjjelén ugyanis Kiskőrösre járt szavalni, s utolsó ottlétének, az éjszakai, hajnalig tartó állomási várakozásnak következménye lett hosszan tartó betegsége és halála (1926).

Különös ez a ragaszkodás, de a legnagyobb antik és Shakespeare-tragédiákat megelevenítő színésztől, az emberi életet a mítoszok isteni és a történelem

⁶ I. m. 174.

⁷ I. m. 211.

⁸ I. m. 32–33.

földi dimenzióiban sorsszerűen megélhetőnek mutató drámák szereplőjétől szinte természetes. A kultusz egy feledésbe merülő vonását emeli ki: a kultusz „tárgyával” való személyes (és életre szóló) azonosulását, a sors átvállalását. A századfordulón–századelőn így személyessé, individuálissá vált kultuszt a nyilvánosság előtt élő és alkotó színész össze tudta kötni a közösséggel. Hogy versmondásában is példa volt-e a költő, nem tudjuk, hiszen Petőfiét nem ismerjük. Jászai egyik írását a maga Petőfi-versmondásának szentelte: „Petőfihez nem szabad hozzátenni magunkból semmit. Őbenne minden benne van. Petőfit nem lehet elég egyszerűen mondani. Ez az ő titka. Mióta ezt tudom, azóta szeretem szavalni... Azóta nem is szavalok mást.”⁹

Jászai halálával látszólag úr támad a Petőfi-kultuszban. Ám ha a PIM 1972-es Kondor Béla kiállítása felől tekintünk vissza a közbeeső évtizedekre, a hiátus mindjárt feltöltődik. A festő József Attila *Mamájához* készült illusztrációján (1972) ugyanis a következő felirat volt olvasható: „És valaki azt mondta, hogy Petőfihez hasonlítok!...” Emellett Kondor más illusztrációkat is készített József Attila verseihez,¹⁰ megrajzolta a költő portróját,¹¹ melyeket – sok egyéb illusztrációjával együtt – azon a kiállításon mutatott be.¹² József Attilában kortársai Petőfi reinkarnációját is látták, majd 1949-ben, amikor – Petőfi halálának 100. évfordulóján – a Társaságot betiltották (vagy önmaga kényszerült felszámolni magát?!), a Petőfi Ház anyagát Ady- és József Attila-gyűjteménnyel egészítették ki, ideológiailag fogalmazva meg a társadalom iránt elkötelezett magyar költészet folytonosságát és kultuszának aktualitását. (A Petőfi Irodalmi Múzeum intézménye majd erre épült, még ugyanott, a Petőfi Házban, 1954-ben.) József Attila költészetének nyomait bőséggel felfedezhetjük az 1950–60-as évek magyar irodalmában, Kondor Béla verseiben is.¹³ Közülük számos hommage-vers címzettje író vagy költő, így a *József Attila emlékére* címűnek is.¹⁴

A Petőfi – József Attila – Kondor „vérvonal” legendáriuma részben rokon. Hozzá tartozott a szegénység, a be nem illeszkedés, a próféta-szerep, a forradalmiság. Kondornál ez az „etikai magatartás”¹⁵ (a diplomamunkaként készült 1956-os *Dózsa-sorozat* forradalomra emlékező és forradalmat megelőző voltából fakadóan) az egyéni és közösségi értelemben vett cselekvésgény intenzitásaként jelenik meg. A fiatalság, a korai halál (utóbbiaknál ennek siettetése öngyilkossággal, alkoholizmussal) a kultusz szempontjából mindhármuk esetében áldozatként értelmezhető.

⁹ *Hogyan tanultam én Petőfit szavalni* (1909). In: *Jászai Mari írásai*, 360–362.

¹⁰ Kondor Béla, 1971, Budapest, 1991. PIM. 31–32.

¹¹ *József Attila*, 1962. Ceruza- és krétarajz, PIM.

¹² B. Supka Magdolna: *Kondor Béla kiállítása a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Művészet*, 1972. 7. 43–45.

¹³ Széles Klára: *Vers és rajz*. Kondor Béla verseskönyvéről. Kortárs 1972/11, 1811–1813.

¹⁴ Varga Emőke: *Versék és szó-kép-viszonyok Kondor Béla életművében*. PhD dolgozat, Szeged, 1999, 133.; Németh Lajos: *Kondor Béla költészetéről*. Miskolc, 1989. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVII.* 91–98.

¹⁵ Kondor legendáriumáról lásd Németh Lajos: *A Kondor-legenda*. Jelenkor, 1980. szeptember, 813–818.

Kondor Béla: *Egy gondolat bánt engemet*, rézkarc, é. n., PIM

Kondor egyik korai műve az *Ágyban párnák közt* című Petőfi-illusztráció (rézkarc)¹⁶, míg az 1972-ben készült Petőfi-sorozat lapjai az utolsó művei közé tartoznak.¹⁷ (Közben is találkozunk az oeuvre-ben esetleg Petőfire utaló művel, mint amilyen például a *Két arckép* című pasztell, melyen a baloldali fej akár Petőfié is lehet.¹⁸) Az 1957-es rézkarc szárnyas, hatalmas, ég felé ágaskodó lova és a róla lebukó kis alak Petőfi költeményére és személyes életjósolatának bekövetkeztére éppúgy utal, mint a költészetre magára (Pegazus), illetve a költő és műve kapcsolatának megszakadására, vagy a forradalomra és elbukására. A ló ég felé kiterjeszkedő szárnya és az üres „lent” képi ellentéte a tűz emésztette művész-ember aspirációinak égi (vagy kozmikus)

eredetét és célját fogalmazza meg, egyszerre vonatkoztatva azt Petőfire és Kondorra magára. „Az oltja el a tüzet, aki meggyújtotta egykor?” – kérdezi a Kondorra emlékező Juhász Ferenc, aki „teremtett áldozat”-nak mondja a kondori műalkotást, az említett három értelmet összekapcsolva. Ebben a felfogásban az alkotó lét (az „ihlet-kifosztás”) küldetés, a Világ és a Halál, mélység és magasság közt műről műre egyensúlyozó, magányos ember kiválasztott, műve „az Isten-árny bizonyítvány”¹⁹. Ez a művészetfogalom, melyet senki más, mint az ifjú Kondor Béla hozott vissza tisztítótűzként a hamis vagy túlélő művészetfogalmak korába, lesz az őt már életében övező kultusz alapja, s ezen keresztül a mindenkori küldetéses ember/művész – így Petőfi – kultuszának a feltámasztója is.

Ugyanakkor Kondornak talán ez az első bukást megjelenítő műve. A forradalmat „az emberiség egyetlen élőlény mivolta”²⁰ víziójaként (1956-ban) már megélt Kondor bukás-képei majd Luciferétől Szent Antaléig és a kísérletező emberéig az önmagát és művét felépítő, ebben a létezés határhelyezeteit is megkísértő, de (Németh Lajos értelmezésében) ugyanakkor a saját sorsába zárt ember tragédiáját fogalmazzák meg, aki körül már nem épül – amint a 19. században még megtörténhetett – gondolatból és nyelvből közös valóság. Kondor a teremtésnek ezt a társadalmi szempontból tekintett elmagányosodását másképpen is megfogalmazta: a bohóc groteszk

¹⁶ 40. sz. Kondor Béla emlékkiállításán. Tihany, 1973. Tihanyi Múzeum; *Petőfi-illusztráció (Egy gondolat bánt engemet...)* címen a Kondor Béla grafikai című kiállításán, Békéscsaba, Munkácsy Mihály Múzeum, 1977. 41. sz.; a *Kondor Béla* című kiállítás katalógusa (Budapest, 1991. PIM 22.) 1957-re datálja, Petőfi illusztráció: *Ágyban párnák közt...* címen. Ismeretes 1957-ből *Vázlat – Petőfi illusztráció* című ceruzarajza is, uo. 23.

¹⁷ Kondor Béla. Budapest, 1991. PIM. 32.

¹⁸ Az 1964-es székesfehérvári kiállításán *Két arc* címmel, 1963-ra datálva, Kondor Béla emlékkiállításán (Tihany, 1973. Tihanyi Múzeum) *Két arckép*, 79. sz.

¹⁹ Juhász Ferenc: *Ki tudja megmondani?* Kondor Béla. Budapest, 1991. PIM. 3.

²⁰ Kondort idézi Németh Lajos: *Kondor Béla*, Budapest, 1976. 6.

képével, kép Dózsa-sorozatától a *Darázskirályon* keresztül²¹ Petőfi-sorozatáig, az emberi (művészi) tevékenység dőreségét, sehová nem tartozását sejtve és sejtetve. Ennek legkézenfekvőbb megtestesítője a színész, s témája a bohóc.

Jászai a *Petőfi és a színészet* című tanulmányában, végigkísérve a költőt vándorútjain, a *Lear királyban* játszott bolond-szerepét értékeli. „Megkísérlem elképzelni, és látom ebben a szerepben. Megvolt hozzá a lelke és a külső hiányai nem váltak hátrányára; sőt ellenkezőleg, ami szögletes és félszeg volt sovány, csontos alakján, inkább illett a bolondnak; és hozzátartozónak, 'alakításnak' tetszett. Ha előadása túlzott is, de hangja mélyről tör föl és igaz. Keserű nevetése, mialatt a könnye pereg, mély vonzalma, melyet csúfondároság alá rejt, a szerep szökellő egyenetlensége teljesen ráillettek Petőfi Sándorra. Ez a szerep a lényegében volt meg, sikerült neki.”²² Kondor *Petőfi-sorozatának* ez a ritkán emlegetett esemény a témája 1972-ben: *Petőfi kecskeméti jutalomjátéka (mint Lear bolondja) I–III*.

A *Valaki önarcképe* című monotípiá-sorozatban (1967-től) kidolgozott eszközökkel élt a művész, egészen biztosan ismerve Vajda Lajos egyetlen vonallal jellemző arcait és fejeket egymásba rajzoló módszerét²³, Korniss Dezső monotípiaként is kivitelezett fej-sorozatát, mely azonos szerkezeti sémára készült. Kondornál ez a séma az arcok karakterét meghatározó, saját grafikus módszerére épült, mely a szem–orr–száj lendületes, szinte egy vonallal összevont csoportját emelte ki a fej lényegeként, s ezzel megadta a mű súlypontját is. Monotípiáin sablont használt a fej (és a kéz) megjelenítéséhez, aminek következtében az arc áttetsző lett: vonásai élesen és szaggatottan ugranak ki a semmiből (semleges háttérből).

A bohócsipkás Petőfi dagerrotípiáról ismert komor és eltökélt vonásai feketék, a megbillentett arc szembenéz, keze egy másik, ugyanilyen, de halvány fehér Petőfi-arcot tart a jobb képtérben, amint ennek keze pedig a feketét. Úgy tartják a kezek az arcot, mint Kondor különféle „bolondjai” a saját konstrukcióikat (szerkezeteket, műtűcsköt, darázsforma alkotmányt). Mint a művész=bohóc archetípusait megformáló Shakespeare Hamletje a koponyát, az alkotó ember agyának foglatát, akinek tragédiájához Kondor első illusztrációi készültek (1954-től). Ha szerepképeként tekintjük Kondor Petőfi-sorozatát, úgy mondhatjuk: felfogása szerint maga alkotta szerep volt Petőfié a kecskeméti előadásban, de nem csak az volt. Hiszen „Csak árny, a mit teremt / A költőképzelet; / Mi adjuk meg neki / A lelket, életet.” – szól Petőfi lelkes *Színészdala*. Ha így van, akkor a költő az „arcát”, életének és költészetének eggyé válását, azaz lényegét a színésznek köszönheti. Ezért bohócsipkás mindkét arc. De tán nem csak ezért.

A megkettőzött arc töredékei és a kezek úgy csatáznak a csaknem sík és vérvörös (alföldies) táj felett – melybe csak egy vékonyan rajzolt vár jelzi lent a Shakespeare-tragédia távoli helyszínét –, mintha egy valahai manierista festményen az égiek magukra vették volna a földi küzdelmet. A föld azonban a magyar „előadás-

²¹ Rózsa Gyula: *Kondor Béla, Új Írás* 1974 március, 87–94.

²² *Jászai Mari írásai*, 358.

²³ Lásd Kondor Béla: *Kettős fej*. Szénrajz, 1969.

Kondor Béla: *Petőfi kecskeméti jutalomjátéka (mint Lear bolondja) I.*
vegyes technika, 1972, PIM (fotó: Eöri Szabó Zsolt)

Kondor Béla: *Petőfi kecskeméti jutalomjátéka (mint Lear bolondja) III/a.*
vegyes technika, 1972, PIM (fotó: Eöri Szabó Zsolt)

ban” pusztaság, a háború a légben (a gondolatok valóságában) dúl. Délibáb, amint a megidéző kép és a rövid életű színpadi szerep is az. S ha így van, akkor a költő, a színész és a festő azonosak Kondor szemében: a műteremtés sehova nem tartozó szférájában önmagukkal küzdenek, önmaguknak alkotnak. Vállalva így az udvarokon és társadalmon kívüli bolond szerepét, mely ebben az értelemben társadalmi szerep²⁴, és tény, hogy a „társadalom” sehol nem látható a műben Petőfi körül. Viszony köztük nincsen. Ezt a Petőfi-képet Kondor kora sugallhatta.

Jászai füzetében, melybe az estjein mondott verseket jegyezte be, az első Petőfi *Republicája*: „Most hódolok, most üdvözöllek én, / Hisz akkor úgy is hódolód elég lesz, / Ha a magasból ellenidre majd / A véres porba diadallal nézsz.” Kondor üres és véres táj fölé idézett Petőfije milyen republikát láthatott itt 1972-ben? Ember nélküli tájat. Melyben ugyan (a '60-as években) szinte gombamód szaporodtak a a következő évtizedekben majd tragikus véget érő „bolond művészek”. És semmi nem történt körülöttük. Kondor ebbe a korba idézte meg Petőfit, a színészt szétnézni e tájon. Az „igazság” költője helyett, akinek nem kellett udvari bolonddá válnia, hogy kimondhassa és meg is cselekedje, amit gondol. Azaz innen nézve láttatja úgy Kondor Petőfit, mint aki bohóc, ahogy a művész maga és kortársai is.

A bohóc mint társadalmi szerep tragikus volta azonban nem egyértelmű. Kondor Petőfi-képén a fekete és a fehér költő-bohóc a valóságos ember és annak szelleme is lehet. Jóllehet gondolkodó a szellemarc az élőnek keze által, s az ennek sapkájáról lógó csörgő könnycseppé válik a másik szemében, de a valódinak bajszát egy senkihez sem tartozó kéz csippenti épp. Csak úgy van ott ez a kéz, miként a Pierrot-szív és az udvari bolond képből fel- és kifelé lépdelő harisnyás lába: játékból. Kondor incselkedik a költővel: rokonával, önmagával, miként Petőfi tette egykor barátaival, köztük Megyerivel, a színésszel is. A játék (a színészi játék, a bohóc játék) a művészi alkotás éltető eleme, talán azt is mondhatjuk: az égiek adománya. Így, pajtásként teljesítette volna be Kondor Béla Petőfinek a *Búcsú a színészettől* című versébe fogalmazott vágyát: a sorstól várt ajándékot, a lehetőséget, hogy megint „Légy, a mi voltál, légy színész!”²⁵ Így gondolt a maga küzdelmeinek súlyán is könnyíteni a művész? A játékos képével?

Ám nem feledhetjük, hogy a filmrendező Antonioni akkoriban (Magyarországon 1968-ban) szembesítette nézőit a valóságot, az egzisztenciát, az „igazságot” kereső művésszel (a fotográfussal), és a „semmivel” való játékba feledkező színész-bohóc-művész-ember – pantomimesek – megjelenésével, akik leváltják ezt a művészt (*Nagyítás*, 1966). A két világot: a hiányt és a mímelését a sivár tájjal és a játékos arctörésekkel egyszerre állítja eléink Kondor képe. A játékba feledkezés így lehetetlen. Amint korábbi, székesfehérvári kiállításának megnyitóján (1964) Pilinszky János mondta: „...ez a játék sokkalta több lesz, mint eddig volt. Forgásában katartikus komolysággal bennforog újra a kozmikus egész, még akkor is, ha ez a játék továbbra is az éjszaka csendjében folytatódna.”

²⁴ Szabolcsi Miklós könyvében a művész és bohóc azonosításának három típusa közül ez a harmadik. Lásd: *A clown mint a művész önarcképe*. Budapest, Corvina, 1974, 153.

²⁵ Ugyanazon évben Kondor ehhez a Petőfi-vershez is készített illusztrációt.

De kérdezhetjük ma: hol a kozmikus egész, a katarzis? Hol van Kondor Béla? Amit Petőfi alkotott, eltűnőben van a nyilvánosságból (a közösség helyett használt mai szóval élve). A Kondor halálát követő évtizedek március 15-i ünnepi rítusában az 1990-es évek közepéig kiemelkedő színészi feladat volt a költő és szabadsághős *Nemzeti dal*ának elszavalása a nemcsak emlékezni, de a felszabadító élményt újra átélni és demonstrálni is kívánó tömeg előtt, a tudomány által időközben kétséges hitelűvé változtatott helyszínen, a Nemzeti Múzeumnál. A forradalmi pillanatokat őrző másik hiteles helyszín, a Pilvax kávéház 1990 körül egy új Petőfi-kör, a rendszerváltoztatók rituális megemlékezésének lett otthona. A sikerületlen történelmi fordulat és megalázó következményei nyomán azonban Petőfi, a hős kultusza megszűnt, a küldetés értéke devalválódott. A fotónak is tekinthető dagerrotípiá, arcának negatívja azonban nyugtalanítón jelen van ma is Kondor képén, a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Akinek művében Petőfi valóban élt, miként korábban Adyében, József Attiláiban.

Katalin Keserű: Cult and Community of Tradition

Petőfi, Mari Jászai and Béla Kondor

Katalin Keserű (b. 1946) art historian approaches from a special angle the turning point in cult and cultural history which culminated in the appearance on the political scene of the generation of “márciusi ifjak” (“March youth”) in 1848. Through the intellectual portraits and ars poeticas of actress Mari Jászai, born in 1850, and artist Béla Kondor, born in 1831, she shows how the cult of the 1848 generation of national romanticism was being bequeathed and renewed over a century and a half. It was the intellectuality identified with the personality and oeuvre of Sándor Petőfi (1823–1849), characterised by such a symbiosis of art and politics as had never been seen before. Writers and poets, one after another, undertook political roles in the service of the community, and statesmen “were no less poets at heart and writers in their speeches and diaries than them”. Mari Jászai regarded the interpretation of Petőfi’s poetry as a prime task of hers all through her lifetime. Besides, she took part in the institutional preservation of the memory of the poet by playing an active role in shaping the profile of Petőfi Társaság (a literary society), established in 1876, as well as of Petőfi Ház, which opened in 1909. The artistic career of Béla Kondor started in the year of the 1956 revolution, so it is by no accident according to the art historian that the immortalisation of the figure and personality of Petőfi remained a recurrent ambition with the painter and graphic artist to the end of his life, enriching the oeuvre by several remarkable compositions, with the series “Petőfi as a clown” analysed here in detail among them. However, the author of the essay states that nowadays the cult of Petőfi is by no means undiminished. The so-called social “transition” in 1990, which failed to fulfil expectations, was followed by a low tide similar to the one a hundred years earlier, when “the idea of the individual and the community belonging together, which was a pivotal point in the vision of the 1848 generation, is lost from collective thought.”